

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2'367

Зоріна Ю. В.,
викладач,
Вінницький технічний коледж

ФУНКЦІЇ НАЗИВНОГО УЯВЛЕННЯ Й НАЗИВНОГО ТЕМИ

Постановка проблеми. Сучасні українські синтаксичні інновації охоплюють різноманітні тенденції аналітизму – граматичні, функціональні і відображають активний вплив усно-розмовного синтаксису на книжний та основні закономірності лаконічності і стислості мовлення. Називний уявлення і називний теми належать до експресивних сегментованих конструкцій. Сутність кожного об'єкта виявляється насамперед у його функціях. Проблема виділення мовних функцій є однією з центральних у науці про мову. Конструкції з називним уявленням й з називним теми, належачи до мови, виконують властиві мові функції. “Функції мови пропонується розуміти як саме її визначення, її потенційну цілеспрямованість, призначення, породжену утворюючими мову суспільними потребами мислення й комунікації для їх потреб, задоволення” [15, 506–508]. Конструкції з називним теми та називним уявленням реалізують своє цільове призначення через експресивну функцію. Експресивна функція виявляється у навмисному виділенні, підкресленні тих або інших відрізків висловлення на нейтральному фоні. Експресивна функція в контексті з називним уявленням або називним теми репрезентується у своїх власних виявах. Встановленню функції допомагає контекст. Як диференційні ознаки під час визначення функції можуть виступати: лексика базової частини конструкції, попередній контекст, позиція сегмента в тексті, загальний характер тексту, в який вміщена конструкція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусійним є питання про співвідношення функцій мови і функцій мовлення. Так, В. О. Звєгінцев, Е. Бенвеніст, Д. Х. Хаймс вважають функції приналежністю тільки мови, а не мовлення. Прихильники іншої концепції розмежовують функції мови і функції мовлення. Мовні функції відповідно до думки О. О. Леонтьєва [9], є обов'язковими, а мовленнєві – факультативними. Аналогічну думку висловлює В. О. Аврорін [1]. Названа позиція зазнала справедливої критики. “Пропоноване розмежування “функції мови” і “функції мовлення”, – відзначає Д. М. Шмельов, – здається зовсім небезперечним, тому що не цілком зрозуміло у зв'язку з тим, що може “виявитися” у мовленні те, що не властиве самій мові” [19, 14]. Функції мови, як і її цільове визначення, обумовлене суспільними потребами її носіїв, у мовленні з'являються як реалізація цільового призначення, як її (мови) вживання, функціонування відповідно до призначення [15, 27].

Постановка завдання. Висловлена думка про співвідношення функцій мови й мовлення є найпоширенішою у лінгвістичній літературі. Тому завданням цієї статті є спроба порівняти та розмежувати функції, які виконують називний теми та називний уявлення та виявити типи реалізації експресивної функції в

конструкціях з називним уявлення і називним теми. Ми приєднуємося до думки тих учених, які розглядають функції мови, як реалізацію функцій мовлення.

Виклад основного матеріалу. Різноманітні думки дослідників щодо кількості функцій і їхнього співвіднесення одна з одною. Так, К. Болер виділяє три функції мови: 1) вираз, 2) звертання або спонукання, 3) повідомлення. В. В. Виноградовим виділяються функції спілкування, повідомлення й впливу [6]. Р. Якобсон виділяє шість функцій: комунікативну, апелятивну, поетичну, експресивну, фактичну, метамовну [20, 195]. Н. Ю. Шведова пропонує виділяти такі функції: 1) іменування, 2) безпосередньої комунікації, 3) зв'язування, співвідношення, 4) кваліфікації й оцінки [18, 49]. Л. М. Васильєв провідними вважає репрезентативні, синтаксичні, конструктивні, стилеутворюючі функції [5, 15]. Питання про склад функцій у мові є дискусійним. Однак серед різних наборів мовних функцій майже всіма дослідниками виділяється комунікативна функція, тому що вона є найважливішим засобом спілкування. Під комунікативною функцією розуміється “призначення мовних засобів для задоволення потреб вербального спілкування, тобто потреби в обміні мовленнєвою інформацією” [15, 39]. Комунікативний підхід до називного теми знаходить своє продовження у роботах Г. В. Валімової та О. Б. Сиротіної [12, 113]. Вони кваліфікують конструкції з називним теми як особливі комунікативні побудови, але не речення. “Називний теми є самостійним комунікатом. Він називає предмет, але нічого не повідомляє про нього” [12, 115].

У дослідженнях Н. Ю. Шведової, Т. М. Ніколаєвої, П. А. Леканта домінує функціональний аспект і називний теми трактується як “компонент тексту”, як “категорія виділення”, як “сегментована побудова”, що виділяється на рівні синтаксису тексту, як “особливий компонент”. Є. В. Клубов розглядає називний теми як одне із значень називного відмінка, розмежовуючи в залежності від функцій два явища – називний теми і називний уявлення, пов'язуючи називний теми з рівнем речення, де “називний відмінок виступає не тільки в сигніфікативній, але і в комунікативно сильній позиції” і виділяє інформаційний центр висловлювання (його тему), а називний уявлення – з рівнем тексту.

Ряд учених (Р. О. Будагов, В. З. Панфілов, Л. О. Кисельова) розглядають комунікативну функцію в діалектичній єдності з функцією оформлення й вираження мислення. Розумова функція тлумачиться як “призначення мови для задоволення потреб розумової діяльності” [15, 38–39]. Названі функції розглядаються як рівноправні. За концепцією Л. О. Кисельової розумова й комунікативна функції є абстракцією. Вони існують у вигляді приватних функцій. Приватними функціями, функціями більш низького рівня, є інтелектуально-інформативна й прагматична (тобто емоційно-впливова, емоційно-регулятивна). Інтелектуально-інформативна й прагматична функції, в свою чергу, існують у власних різновидах. Номінативна, дейктична й релятивна функції є різновидами інтелектуально-інформативної функції, а спонукальна, емоційна, емоційно-оціночна, експресивна, естетична, контактна функції – різновиди прагматичної функції.

Конструкції з називним теми та називним уявлення реалізують своє цільове призначення через експресивну функцію. Тому при дослідженні конструкції з називним теми ми досліджуємо експресивну мовленнєву функцію. Експресивна функція виявляється у навмисному виділенні, підкресленні тих або інших відрізків висловлення на нейтральному фоні. Експресивна функція в контексті з називним уявлення або називним теми репрезентується у своїх власних виявах. Встановленню функції допомагає контекст. Як диференційні ознаки під час визначення функції можуть виступати: лексика базової частини конструкції, попередній контекст, позиція сегмента в тексті, загальний характер тексту, в який вміщена конструкція.

Можна продовжити ієрархічну систему функцій мови, запропоновану Л. О. Кисельовою, тоді реалізація експресивної функції буде представляти четвертий рівень функціональної системи [8]. Експресивна функція є спільною для конструкції з називним уявлення й називним теми. Вона виявляється під час зіставлення конструкцій з називним уявлення і з називним теми з побудовами нерозчленованого типу. Але реалізації експресивної функції в названих структурах різні. При визначенні функцій називного уявлення і називного теми варто враховувати лексичну семантику сегмента. Зазвичай, висока, абстрактна лексика, як правило, вживається у функції називного уявлення, який передбачає спробу семантичної інтерпретації (я бачу, я відчуваю, я уявляю, я знаю тощо). У функції називного теми вживається конкретна лексика. Визначити характер функції допомагає контекст.

У конструкціях з називним уявлення експресивна функція виявляється в таких різновидах:

1. Побудови з називним уявлення вживаються для того, щоб увести читача у філософське міркування, роздуми героя або автора.

Яка любов! Минула ціла вічність,
як я любив. І марив день за днем,
що все спливе і пам'ять промине
розлуку, геть до титли й кому вивчену.

(В. Стус "Яка любов! Минула ціла вічність...")

Автор немов запрошує взяти участь у міркуванні, активізувати свої знання про назване поняття.

Годинник!
Мов пекельна машина!
Ти так страшно мовчиш!
Ти небезпечно слухняний!
І коли мені радісно,
ти як старий Горіо
візит наносиш!

(В. Стус "Рінь")

Що час? То мереживо мрій,
Мереживо від зголоднілих.
Тобі двадцять сім.

(В. Стус "Село! Колгоспна вітчизна")

Функціонування подібних конструкцій супроводжується психологічним підтекстом. Окрім того, для виконання цієї функції характерні особливі лексичні групи. Це, як правило, абстрактні лексеми, які за своїм лексичним значенням можуть стати предметом філософського міркування. Також уживаються конкретні слова, які називають загальні, родові поняття (наприклад, слово "**час**" позначає не конкретний предмет, а поняття про нього). Зазначена функція характерна тільки для називного уявлення.

2. Наступна функція називного уявлення – вживання під час спогадів про широко відомі важливі історичні події або про глибоко особисті, хвилюючі, пов'язані з нестаріючою пам'яттю події.

Війна!.. Це слово ввірвалося у свідомість мільйонів радянських людей у недільний полудень 22 червня 1941 року. (Літературна Україна, 08.05.05).

Сковорода! Забувши давні чвари,
Він знову поспішає до Тамари.

(В. Стус, Вступ до поеми "Сковорода")

Сцена... Скільки приємних спогадів, пов'язаних з нею, скільки пережито на ній хвилюючих почуттів, скільки тривожних, незабутих моментів дарує вона! (Літературна Україна, 02.08.08).

3. Називний уявлення може також виконувати функцію патетичного оклику (з підкресленням почуття радості, гордості, милування тощо).

О жінко! Ти життя. Кажи мені надію.
Я справді сам не свій.
Бо нидію, не дію.

(Л. Костенко "Берестечко")

О добра материнська щирість!
Мене землею проведи,
Ти матернім відчуєш серцем
Людську і ласку, і тепло,
Мене ти в горі порятуєш
І другу й ворогу на зло.

(В. Стус "Мене вела ти в ніжні ранки")

4. Особливе експресивне забарвлення створюється при такому розташуванні називного уявлення, коли він є підхопленням того, про що говорилося в попередньому тексті. Об'єкт, який вже згадувався, актуалізується, стає темою наступного висловлення.

Як часто нас в риторику несе,
Коли святими клянемось в любові!
Бо часом любимо не стільки **слово**,
Як у **словах** себе понад усе.

Слова, слова...

Усе життя, бува,
Папером сплачуєм борги забуті.
А здачі вимагаєм у валюті,
І то – в твердій.
Бо що нам ті слова!

(Б. Олійник "Другий роздум з приводу...")

Мені без нього моторошна стежка.
Кажу: – Де був, що вчора не було?
– Учора син прийшов з-під Берестечка.
А з ним **півсотні війська** прибуло.
Півсотні війська! Війська... Боже правий!
То є ще військо? Господи, нап'юсь.
– Півгетьмана вони ще не обрали? –
кажу йому і гірко сам сміюсь.
(Л. Костенко “Берестечко”)

Називний уявлення у подібних побудовах займає своєрідне – інтерпозитивне положення.

5. Конструкції з називним уявлення можуть виражати значення своєрідного експресивного зачину.

Молодість. Це прекрасний час, але він дуже швидко минув. (Дзеркало тижня. – № 8. – 04.05.06).

8 Березня, Новий рік, день народження, христини, новосілля... Статистика стверджує, що в середньому кожна людина робить близько 35 подарунків на рік, приблизно по три подарунки на місяць. (Дзеркало тижня. – № 5. – 11.02.06).

Такі називні уявлення, як правило, вживаються в абсолютному початку тексту (глави, статті, замітки, нарису) і вводять у тему. Але їхнє призначення полягає в тому, щоб не просто назвати тему, а викликати певний образ у свідомості читача. У таких “зачинах”, як правило, вживаються слова, відомі читачеві з його культурно-історичного досвіду, слова, здатні викликати певний відгук, нагадати про вже відоме. Нова інформація надається далі в тексті.

6. Побудови з називним уявлення можуть використовуватися для характеристики героя:

А Стрибог?! Чому на бурі
Він сюди не прилетить?!
Чи гуляє він з вітрами,
Чи у полі тихо спить?
(О. Олесь “Хрещення України”)

Як показали дослідження, називний теми характеризується меншою різноманітністю виконуваних функцій.

1. Своєрідною, характерною лише для називного теми, є функція заголовка. Такі заголовки більш виразні, порівняно з конструкціями нерозчленованого типу, але вони не мають тієї експресивної сили. Якою характеризується побудови з називним уявлення. Вживають такі побудови для того, щоб привернути увагу.

Молодь сьогодні – яка вона, чого вона шукає. (Молодь України. – № 10. – 16–22.03.06).

Рожеве і блакитне. Чому саме ці кольори добирають для немовлят? (Молодь України. – № 10. – 16–22.03.06).

2. Для називного теми характерною є функція зачину.

Звукова теорія. Вона виходить із того, що ім'я є набором звуків, різних за висотою і тембром. (Молодь України. – № 8. – 02.03.06).

Дитяча творчість... Дуже особлива площина, це особливе відчуття виміру. (Дзеркало тижня. – № 5. – 11.02.06).

Називний теми у функції зачину, перебуваючи в абсолютному початку, лише виділяє тему подальшого висловлення. Такі конструкції є менш експресивними, що й відрізняє їх від конструкцій з називним уявленням у функції зачину.

В інших випадках, де називний уявлення не є заголовком і не є початком тексту, основна функція називного теми – видільна.

Весілля у в'язниці... Подія в нас хоча й не виняткова, проте й не ординарна. (Дзеркало тижня. – № 6. – 18.02.06).

Стажування на робочому місці. Під час нього майбутній працівник знайомиться з підприємством, умовами праці, обсягом роботи, набуває нові навички, отож більш повно уявляє собі і особливості майбутньої професії, і власні перспективи. (Молодь України. – № 10. – 16–22.03.06).

Висновок. Якщо в конструкціях з називним уявленням до експресивно-видільної функції додається значення філософського міркування, спогаду, вираження емоцій, патетичного вигуку, підхоплення теми й експресивного зачину, то в конструкціях з називним теми здійснюється тільки сама видільна функція. Побудови з називним уявленням вживаються в експресивних текстах – філософських, ліричних, поетичних. Структури з називним теми входять, як правило, у нейтральні контексти.

Конструкції з називним теми не характеризуються емоційністю та експресивністю, але вони є більш виразними в порівнянні з конструкціями нерозчленованого типу. За конструкціями з називним теми зберігається їхня своєрідна функція в заголовках у публіцистичному стилі (мові газет).

Слід зазначити, що в конструкціях з називним уявленням і з називним теми властиві їм ознаки виділяються комплексно. Наприклад, для вираження певної функції характерно переважне вживання лексем певних семантичних груп, своєрідне інтонаційне оформлення, особлива сфера вживання.

Література

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 123 с.
2. Акимова Г. Н. Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке / Г. Н. Акимова // Вопросы языкознания. – 1981. – № 6. – С. 32–35.
3. Білодід І. К., Ващенко В. С. Стилістика речення в українській мові / І. К. Білодід, В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т., 1968. – 158 с.
4. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского литературного языка / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1991. – 432 с.
5. Васильев Л. М. Значение как предмет современной лингвистической семантики / Л. М. Васильев // Исследования по семантике. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1983. – С. 11–20.
6. Виноградов В. В. Стилістика : теория поэтической речи : поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 545 с.
7. Коновалова Т. Р. Об одном приёме экспрессивного синтаксиса : синтаксическая природа

- сегментации / Т. Р. Коновалова // Вопросы стилистики. – 1974. – Вып. 7. – С. 3–19.
8. Киселева И. А. Вопросы теории речевого воздействия / И. А. Киселёва. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – С. 29.
 9. Леонтьев А. А. Общественные функции языка и его функциональные элементы / А. А. Леонтьев // Язык и общество. – М., 1968. – С. 99–110.
 10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1958. – 511 с.
 11. Попов А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 256–276.
 12. Сиротина О. Б. Современная разговорная речь и её особенности / О. Б. Сиротина. – М. : Просвещение, 1974. – С. 112–118.
 13. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка : опыт системного исследования / А. П. Сковородников. – Томск : Томский ун-т, 1981. – 255 с.
 14. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови : проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища школа, 1994. – 672 с.
 15. Словарь лингвистических терминов / [сост. О. С. Ахманова]. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
 16. Харченко Н. П. Об “именительном представлении” / Н. П. Харченко // Учёные записки Дальневосточного университета. – 1968. – Т. XI. – С. 60–68.
 17. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови / В. А. Чабаненко. – З. : Запорiзький ун-т, 1993. – 215 с.
 18. Шведова Н. Ю. Один из возможных путей построения функциональной грамматики русского языка / Н. Ю. Шведова // Проблемы функциональной грамматики. – М., 1983. – С. 48–50.
 19. Шмелёв Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях / Д. Н. Шмелёв. – М., 1977. – С. 14.
 20. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм : “за” и “против”. – М., 1975. – С. 193–230.

Анотація

У статті розглянуті функції мови як реалізація функцій мовлення. Зроблена спроба порівняти та розмежувати функції, які виконують називний уявлення та називний теми; виявлені типи реалізації експресивної функції в конструкціях з називним уявленням та називним теми; підведений підсумок про те, що ознаки, властиві називному уявленню і називному теми, виділяються комплексно: своєрідне інтонаційне оформлення, особлива сфера вживання.

Ключові слова: називний уявлення, називний теми, апелятивна, метамовна, фактична, репрезентативна, стилеутворююча та експресивна функції.

Аннотация

В статье рассмотрены функции языка как реализация функций речи. Сделана попытка сравнить и разграничить функции, которые выполняют именительный темы и именительный представления; определены типы реализации экспрессивной функции в конструкциях с именительным теми и именительным представлением; сделан вывод о том, что признаки, характерные для именительного представления и именительного темы, выделяются комплексно: своеобразное интонационное оформление, особая сфера употребления.

Ключевые слова: именительный темы, именительный представления, апелятивная, метаязыковая, фактичная, репрезентативная, стилеобразующая и экспрессивная функции.

Summary

The article examines language's functions as a realization of speech's functions. An attempt to compare and distinguish functions which play nominative concept and nominative theme was done. The type of implementation the expressive function in constructions with nominative concept and nominative theme were detected. The conclusion was done. At last notified that the indications which peculiar to nominative concept and nominative theme are distinguished by special intonation and special sphere of language.

Keywords: nominative concept, nominative theme, metalinguistic, denominative, actual, representative, creative, expressive functions.

УДК 811.111'01:81'42

Ковбаско Ю. Г.,
кандидат філологічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені В. Стефаника
(Івано-Франківськ)

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕЙКТИЧНИХ ЦЕНТРІВ ЛОКАТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Однією з фундаментальних категорій людської свідомості є поняття простору, нарівні з часом, як універсальних форм буття матерії. Саме закріплення мовної одиниці у часі та просторі, перенесення її на шкалу дейктичних координат з темпоральною (часовою) віссю NOW / THEN, локативною (просторовою) віссю HERE / THERE та з центральною точкою "I", що формує дейктичну лексику навколо себе і є орієнтиром відліку часу, простору комунікативної ситуації [5, 110], дало початок існуванню класичної дейктичної тріади "I :: HERE :: NOW" [див.: 1, 116] та стало основою категорії дейксису загалом. Під дейксисом традиційно розуміється "використання мовних засобів вираження та інших знаків, що можуть бути проінтерпретовані тільки при посиланні на фізичні координати комунікативного акту – його учасників, місця та часу" [3, 208]. Відповідно, дейксис є одним з основних засобів референції в мовленні, оскільки пов'язує мовні одиниці та явища й об'єкти навколишньої реальності. Це відбувається шляхом використання лексичних та граматичних засобів, що передбачають локалізацію й ідентифікацію осіб, предметів, подій, процесів відносно просторого та часового контексту, який створюється актом висловлювання та комунікантами [5, 110].

Основні точки вісі дейктичних координат та центральна точка дейктичної системи вказують на нероздільність категорії дейксису та комуніканта і, відповідно, на необхідність проведення дослідження дейксису у межах дискурсивно-когнітивної та антропоцентричної парадигм, у безпосередньому зв'язку з людським фактором.

Необхідність дослідження категорії дейксису загалом та дейктичних маркерів зокрема як категорії та одиниць дискурсивно-когнітивної й антропоцентричної парадигм свідчить про **актуальність** дослідження.

Об'єкт дослідження становлять дейктичні центри локативності в англійській